

О.В. Федоров

Державний університет інформатики і штучного інтелекту, Україна
Кіровоградський інститут регіонального управління та економіки, Україна

ХРИСТИЯНСТВО І ЄВРОПЕЙСЬКА ДУХОВНО-КУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ

Стаття присвячена з'ясуванню ролі і місця християнства у формуванні європейської ідентичності в умовах ціннісної дезорієнтації, дегуманізації людини і суспільства, морального та релігійного хаосу.

Постановка проблеми

Суспільно-політичні зміни, які розпочалися на зламі вісімдесятих і дев'яностих років ХХ ст. у Центральній і Східній Європі, спричинили значне обмеження значення домінуючої до того часу ідеології комунізму. Наслідком став напружений пошук нових ціннісних орієнтирів і нової ідентичності. Цей суспільно-політичний дискурс значно ускладнений сучасною «постмодернізацією» життєвого світу людини й нації – більш-менш струнка раціональна ієрархія традиційних цінностей та смислів доби Модерну розмивається дисипативними процесами масовізації та духовно-культурної інфляції. Як наслідок, на перший план виходить проблема бездуховності, яка пов'язується з ціннісною дезорієнтацією, дегуманізацією людини і суспільства, з моральним та релігійним хаосом. Більше того, криза духовності ототожнюється сьогодні не лише з окремими формами культурної реальності, а й з глобальною кризою культури як іманентної форми людського буття.

Аналіз досліджень і публікацій

Багатобарвна поліфонія підходів до осмислення згаданих проблем на терені сучасної вітчизняної наукової думки представлена дослідженнями В.С. Возняка, П. Горак, О.Г. Зеліченко, Н.В. Караульної, С.Б. Кримського, М.І. Лук, В.А. Малахова, А.О. Осипова, С.В. Пролеєва, І.В. Степаненко, В.Г. Табачковського, В.Г. Федотова, Н.В. Хамітова та ін. Про підвищену увагу вітчизняних науковців до феномену духовно-культурної ідентичності свідчить ціла низка науково-практичних конференцій і теоретичних семінарів у провідних ВНЗ Києва, Донецька, Львова, Одеси, Кривого Рогу, Житомира та інших міст України, а також започаткування таких періодичних наукових видань, як «Актуальні проблеми духовності» (Кривий Ріг), «Духовність українства» (Житомир) та ін. Однак аналіз представлених теоретичних побудов дозволяє говорити не лише про суттєві досягнення у вітчизняному осмисленні проблематики духовно-культурної ідентичності, у намаганні охопити різні її грані, але й про певні прогалини, що стосуються окремих важливих її аспектів, серед яких – питання про християнство як чинник формування європейської ідентичності та сучасного європейського суспільства.

Метою даної статті є з'ясування ролі і місця християнства як соціокультурного феномену сучасної європейської ідентичності.

Європа є «часово-просторовим» регіоном, у якому християнство задовго до утворення сучасних суспільств стало домінуючою формою культурної інтерпретації людського досвіду. Іудео-християнська традиція в усій її багатоманітності – від Біблії і до сучасних літератури й мистецтва – стала фундаментом ідентичності для європейської цивілізації.

Духовно-культурна ідентичність Європи є амальгамою елементів культури Греції і Риму, іудаїзму та ісламу, а також цивілізаційно-культурних досягнень латинських, кельтських, германських і слов'янських народів. Однак така етнічна, культурна та історична розмаїтість європейської спадщини не може заслонити незаперечного факту глибокого проникнення в духовно-культурну структуру Європи «християнського коріння» – настільки, що без звернення до християнських категорій неможливо належним чином інтерпретувати європейську ідентичність.

Європа, однак, це також той часово-просторовий регіон, у якому впродовж кількох останніх століть викристалізувалася засадничо нова форма суспільних відносин, окреслених поняттями «модернізація» та «постмодернізація». Модерн і Постмодерн виявилися для сформованої християнством Європи джерелом далекосяжних деструктивних наслідків. Якщо у «домодерному» образі світу релігійний вимір був не тільки фундаментом існування кожної окремої особи, але також культурними та легітимізуючими рамками для всієї цілісності суспільних відносин (індивід був інтегрований у християнство як інстанцію, що забезпечувала єдність життя), то з епохою Просвітництва для європейської культури розпочався нестримний процес секуляризації, який через поступове «розчарування життя» (М. Вебер) допровадив до глибокої кризи релігії.

Поява ліній поділу між церквою, державою і суспільством, а отже, відділення *profanum* від *sacrum*, емансипація науки, економіки, політики стосовно авторитету релігії є найхарактернішими рисами європейського процесу секуляризації. З посиленням останнього розвивалася, все більше радикалізуючись, критика релігії, що досягла своїх вершин у тотальному запереченні релігійного світогляду. Вихідним пунктом цієї критики було раціоналістичне просвітницьке відкидання Бога в ім'я розуму. Віра була визнана такою, що суперечить розуму, і втратила авторитет останньої інстанції в пошуках істини. Звільнений розум, автономна людська *ratio* залишилися єдиним критерієм мислення і діяльності, первинним джерелом істини.

Процес модернізації призвів до розпаду колись монолітної й ієрархічно впорядкованої структури суспільства і, як наслідок, до формування все зростаючої кількості партикулярних систем, які виказують тенденції до постійного поширення сфери власної автономії та постійного розвитку власної динаміки. Такі автономні підсистеми, як політика, наука, економіка, техніка чи окремі їх сектори, наприклад інформатика, комунікація чи навіть індустрія розваг, керуються не нормами вищих цінностей, а лише вимогами ефективного функціонування.

Розпад структури суспільства на окремі сегменти і усамостійнення різних сфер життя спричинили випадіння індивідів з традиційних зв'язків походження, стану і, зрештою, релігії. Індивід отримав завдяки цьому приріст індивідуальних свобод, однак, з іншого боку, він виявився поставленим перед необхідністю вибору між множиною альтернатив поведінки. Покишений на самого себе і на свій розум як єдиний інструмент пізнання дійсності, індивід вже не може, як колись, покладатися на суспільно усталений світопорядок. Замість цього він отримує множину світоглядів. Місце всезагальної істини займають більш чи менш часткові правди і розмаїті варіанти сенсу життя і спасіння.

Серед цього надміру пропозицій світоглядів, раціональностей і правд, які на арені громадської думки конкурують за більший вплив, присутня також християнська візія світу, але вже тільки у ранзі одного з багатьох контрагентів. «Світ релігії» виявився одним із багатьох в шеругу «партикулярних світів», які створюють систему суспільства, поруч зі світом праці, світом політики, світом розваг чи навіть світом фантазії. Та, навіть більше – новий постмодерний світ, як він сам себе розуміє в Європі, в сутності своїй є арелігійним. Сучасний світ уже не шукає власних духовних джерел, абсолют-

ного сенсу, абсолютних норм і цінностей. Християнство та його цінності, які передавалися століттями у вихованні, освіті і науці, літературі й мистецтві, перестали бути фундаментом досвіду, сенсу життя.

У такій демократичній системі, як сучасна *світоглядно нейтральна правова держава* неможливі доктринерські рішення щодо цінностей, пріоритетів, ідеалів, сенсу життя, самореалізації чи гуманізації. Як наслідок, метафізичне питання про істину залишається в такому суспільстві засадничо відкритим. Сучасна держава будується на засадах світськості (відокремлення церкви (релігії) від держави), релігійної свободи і рівності у правах усіх релігій. Однак найважливішою (конституційною) засадою сучасної держави є гідність людини і виникаючі з цього демократичні свободи, інституційним гарантом яких є держава. Драматичним аспектом такого стану речей є те, що демократична, світоглядно нейтральна держава не може узасаднити найвищі цінності і абсолютні норми, звертаючись до певної філософії чи релігії. Постає питання: хто в такого роду системі встановлює критерії добра і зла, істини і фальші і – як наслідок – чи не полишає ця система людину в просторі, позбавленому основних життєвих орієнтацій?

Надмір інформації про взаємовиключні системи цінностей і норм, ідеологій, філософій, поглядів на життя і релігії ускладнює визначення власної позиції у справах моральності чи релігії. Така ситуація є справжньою «екзистенційною драмою» сучасної людини і суспільства в цілому.

Не менш драматичним є питання про *ліберальну інтерпретацію свободи*, якою послуговується світоглядно нейтральна держава. В остаточному підсумку свобода розуміється як свобода автономного індивіда стосовно віри і невіри. Індивідуалістична інтерпретація свободи може зайти так далеко, що – тут пошлемося на послання Папи Римського Івана Павла II *Encyklika Veritas splendor* – «з неї твориться абсолют, який має бути джерелом цінностей» [1]. В результаті це призводить до релятивізації всіх норм, яка виявляється у відвертому опортунізмі як позиції заперечення всілякої відповідальності стосовно інших, навіть Бога, і визнання відповідальності лише щодо самого себе. Для такої позиції вже не існує критеріїв добра і зла. Релятивізація всіх зобов'язуючих норм призводить до відвертого відкидання всілякої відповідальності, а радикальна суб'єктивність, максималізація індивідуальних досвіду й емоцій стають єдиним критерієм поведінки. Влучну характеристику людини Постмодерну знаходимо у сучасного польського поета Тадеуша Ружевича: «Здавалося, що без віри, надії і любові людина не може жити... але під кінець XX століття зародилася у нас підозра, що цей ссавець може розмножуватися без любові, жити без віри й помирати без надії» [2, S. 670].

Трагічним наслідком відсутності звернення до сенсу життя, норм і духовних цінностей є духовний вакуум, який сучасна людина намагається заповнити задоволенням матеріальних потреб. Оскільки від есхатологічного майбутнього вона вже нічого не очікує, то відбувається заміна есхатологічної надії на реалізацію полярно протилежного: *Paradise Now!*

Домінування в сучасному суспільстві уявлень про необмежені можливості науки та її практичного застосування, некритична віра в прогрес призвели до того, що науки природничі, а згодом і гуманітарні, втратили зв'язки спершу з теологією, а зрештою і з етикою. Це вторувало шлях до очевидної – як видавалося – засади діяльності: те, що людина може зрозуміти, вона може й реалізувати. Науково-технічні досягнення впродовж тривалого часу заслоняли засадничу ваду такого способу мислення – її виразно виявили тільки проблеми екології та генної інженерії, вказавши на реальну перспективу можливої деструкції природи і самої людини (людської істоти).

У нинішньому постмодерному суспільстві спостерігається посилення кризи орієнтації, з якою пов'язані фрустрація, втеча від реальності в алкоголізм і наркоманію, епідемія СНІДу, організована злочинність, корупційні скандали в політиці й економіці, розкручування спіралі насильства і цинізму. Світ огортає медіа-мережа, позбавлена будь-якої трансценденції, у якій крок за кроком ламаються табу, що стосуються насильства і сексу, табу, які етнологія і соціологія вважають одними з найістотніших чинників людського співжиття.

Вказані симптоми автодеструкції постмодерного суспільства свідчать, що суспільство, легітимізоване лише через свою ефективність, яке не сповідує цінностей і відкидає трансценденцію, убиває в індивідові моральну чутливість і приречене на дегуманізацію. Повернення до норм, цінностей, а тим самим до етики стало для сучасної людини справою «буття чи небуття».

Людина без релігії чи віри може провадити гідне, з погляду гуманізму, і в тому сенсі моральне життя. Це, власне, підтверджується іманентною автономією особистості, яка виявляється у самовідповідальності за самореалізацію і формування світу. Атеїст чи агностик не мусить бути нігілістом і може бути гуманістом й моралістом, котрий відповідально трактує загальнолюдські, гуманістичні цінності і моральні норми. Але, якщо навіть людина приймає останні, то без релігії неможливо узasadнити універсальності етичних зобов'язань, категоричності етичних вимог, оскільки це можливо тільки у зверненні до Абсолюту, всеохоплюючого сенсу, що охоплює і пронизує як окрему людину, її природу, цілу людську спільноту і весь Універсум. Це остання, найвища Реальність, яку насправді не можна довести раціонально, але котру можна прийняти незалежно від того, як у різних релігіях вона називається, розуміється та інтерпретується. Принаймні в релігіях профетичних, в іудаїзмі, християнстві та ісламі те, що може узasadнити універсальність етичних вимог, що є «первинним фундаментом... метою людини і світу, називається Богом» [3, р. 75].

У контексті цих міркувань стає зрозумілою глибока занепокоєність християн Європи тим фактом, що в преамбулі «Хартії основних прав Європейського Союзу» (Ніцца, 2000 р.), яка покликається до спільних цінностей, що мають складати «фундамент мирного майбутнього Європи», відсутнє *invocatio Dei*, що мало б вкоренити «спільні цінності» у цінності абсолютній – у Богові [4]. В «Хартії» факт християнської спадщини Європи не прописаний виразно, не йдеться про «відповідальність перед Богом і людьми», як це, наприклад, має місце у преамбулі Конституції ФРН. В преамбулі «Хартії» – у французькому та англійському текстах – мовиться тільки взагалі про духовну й моральну спадщину Європи¹.

Сучасні європейські християнські мислителі наголошують, що християнський етос є істотним чинником розбудови об'єднаної Європи як спільноти духу і, у зв'язку з цим, що Церква не може в жодному випадку задовольнитися тим, щоб відігравати роль і виконувати функції, продиктовані їй сучасною секуляризацією і нав'язувані секуляризованою частиною суспільства. Йдеться про те, щоб релігія і Церква були обмежені лише інституціоналізованою конфесійністю, без релігійних зв'язків у культурі і суспільстві; релігія трактувалася б як справа приватна, не уповноважена бути релігійно-етичним арбітром публічних справ; релігія зберегла б лише характер етичної й культурної присутності. Для християнства це було б рівнозначно втраті власної ідентичності [5, S. 199].

¹ «Conscience de son patrimoine spirituel et moral...»; «Conscious of its spiritual and moral heritage...». Лише в німецькому варіанті виразно наголошується на «духовно-релігійній та моральній спадщині»: «In dem Bewusstsein ihres geistig-religiösen und sittlichen Erbes...».

Ще в часи атеїзації і радянзації Польщі видатний мислитель і філософ Лешек Колаковський в есею під назвою «Ісус Христос – пророк і реформатор» твердив, що духовно-культурна традиція Європи містить у собі гуманістичні цінності універсальної ваги, невід’ємно пов’язані з особою Ісуса і з його ім’ям, і то так, що «особистість і вчення Ісуса Христа не можуть бути з нашої культури ані усунуті, ані зневажені, якщо та культура має існувати і далі розвиватися. Не може без засадничого перервання духовного життя зникнути постать цієї людини, яка впродовж століть була не тільки вчителем догматів, але і зразком найсвятіших цінностей людських» [цит. за 6, S. 84].

Висновки

Християнство є одним із засадничих чинників формування європейської ідентичності і, попри всі «постмодерні» суспільні катаклізми, залишається таким і в сучасному європейському суспільстві. Зміст християнського віровчення і сформовані ним категорії мислення і є істотним елементом європейської ідентичності. Тому декларований сьогодні в Україні «європейський вибір» несумісний з ігноруванням духовно-культурного виміру європейської традиції. Об’єднану Європу, до якої прагне Україна, нам слід розуміти як об’єднану і зінтегровану спільноту цінностей і культури, в якій не може бути відсутньою духовно-культурна традиція християнства.

Література

1. Encyklika Veritas splendor. – Режим доступу: <http://www.episkopat.pl>
2. Rozewicz T. Niepokoj. Wybor wierszy z lat 1944 – 1994. – Warszawa, 1995.
3. Kung H. Projekt Weltethos. – Munchen, 1990.
4. Хартія основних прав Європейського Союзу (Ніцца, 2000 р.) (пол. мовою). – Режим доступу: <http://www.episkopat.pl>
5. Schwarz A. «Pluralismus» und Wahrheit // Bockle F., Rahner K., Weite B. (ed.) Christlicher Glaube in moderner Gesellschaft. – Freiburg i.Br., 1981.
6. Fetscher I., Machovec M. (ed.) Marxisten und die Sache Jesu. – Mainz, 1974.
7. Heisenberg W. Der Teil und das Ganze Gespräche im Umkreis der Atomphysik. – Munchen, 1969.
8. Legrand N.H. Les eveques d’Europe et la nouvelle evangelization. – Paris, 1991.

A.B. Федоров

Христианство и европейская духовно-культурная идентичность

Статья посвящена выяснению роли и места христианства в формировании европейской идентичности в условиях ценностной дезориентации, дегуманизации человека и общества, морального и религиозного хаоса.

A.V. Fedorov

Christianity and European Spiritually-Cultural Identity

The article is devoted to finding out the role and place of christianity in forming of the European identity in the conditions of the valued disorientation, dehumanizing of man and society, moral and religious chaos.

Стаття надійшла до редакції 04.12.2007.